

Наталія Солонська

Бібліотеки Київської Русі та давньоруська писемність у науковому доробку Михайла Максимовича

“Із зерна за відомих умов походить рослина...”, – пише Михайло Олександрович Максимович¹ у 1821 р. в праці “Заметки по естествознанию”². Цим своєрідним зерном для української, російської, білоруської культур стала Бібліотека Ярослава Мудрого, заснована, за джерелами, великим київським князем у 1037 р.³

Коли ми порушуємо питання про існування, структуру, фонди, призначення, типологію бібліотек Київської Русі, то, звичайно, йдеться не про бібліотеки в сучасному концептуальному розумінні, що формувалися усталеним чином, за певними закономірностями й критеріями, а про ті, що створювалися і функціонували, не маючи місцевих аналогів⁴. Давньоруські бібліотеки як соціальні інститути – структури суспільства, що виконували функцію бібліотек. Особливістю і значною проблематичністю ситуації є те, що самі вони як матеріальні свідчення епохи майже не збереглися. Так, пожежа знищила бібліотеку при Десятинній церкві, а вона, власне, й була першою в Київській Русі; над розгядкою розпорошення, сховища Бібліотеки Ярослава Мудрого, першої державної (великокнязівської) бібліотеки на наших землях, а разом з тим і першого державного і дипломатичного архіву⁵, ось уже впродовж кількох століть напружено працює не одне покоління вчених.

Перетворилися на згарища цінні бібліотеки соборних і

монастирських бібліотек під час побутових пожеж і татаро-монгольської навали. Втім, з точки зору історичної науки це зовсім не означає, що фонди цих книгозбірень, які дають цілий зріз епохи, розвитку її культури, духовності, науки, не піддаються теоретичній реконструкції. Вивчення сукупного фонду киеворуських бібліотек домонгольського періоду⁶ і, зокрема, фонду Бібліотеки Ярослава Мудрого, особливо актуально сьогодні, коли сучасне українське суспільство повертається до своїх духовних, культурних витоків, до свого багатого історичного минулого, хоче і має потребу оцінити його об’єктивно та всеохопно.

Утім, найголовніша складність проблеми в тому, що ми порушуємо питання про фонд бібліотек, яких сьогодні не існує. Та сучасні наукові методи, системний підхід дають можливість побудувати теоретичну модель реконструкції фонду давньоруської бібліотеки, а вона – відтворити зміст цього книжного масиву. Бібліотеку Ярослава Мудрого ми розглядаємо як поліфункціональну структуру.

На підґрунті теоретичної моделі реконструкції фонду давньоруської бібліотеки, над чим працює авторка цих рядків, буде розроблено бібліографічну модель фонду, побудовано електронний каталог (книжних та архівних фондів, тобто сукупного фонду, в результаті – електронну бібліотеку Ярослава Мудрого; здійснюватиметься поступова реконструкція книжного та архівного фонду в традиційному (паперовому) вигляді; дане дослідження і його результат дадуть можливість створити можливість відкритого доступу широкому колу дослідників з різних країн до давньоруських пам’яток періоду Київської Русі; продовжити їхні дослідження на ґрунтовнішій основі, і в підсумку – створити об’єктивнішу і вичерпнішу картину всього масиву літератури, що перебувала в культурному обігу в IX–XI ст.; відповісти на численні питання в науці, що на сьогодні не розв’язані саме з причини недоступності давньоруських джерел та їх розпорошеності.

Превалуюча більшість учених різних поколінь не піддають сумніву існування Бібліотеки Ярослава Мудрого і не вважають її вигадкою панслов'янської ідеї, як, скажімо Дж. Томпсон та деякі сучасні українські вчені та бібліотекарі, які обґрунтовують своє несприйняття цієї бібліотеки тим, що матеріальних свідчень її майже не збереглося (бібліотекарю потрібно тримати книгу в руках). Втім, аргументовано обґрунтовують свою наукову позицію щодо існування Бібліотеки Ярослава Мудрого вчені різних поколінь і наукових шкіл: В. Адріанова-Перетц, Є. Болховітінов, М. Брайчевський, С. Висоцький, М. Візир, В. Горський, О. Горський, Л. Жуковська, Я. Запаско, В. Іконников, В. Карамзін, В. Ключевський, М. Котляр, Б. Кримський, Д. Лихачов, Г. Логвін, М. Максимович, В. Німчук, О. Онищенко, М. Пешак, Б. Рибаків, В. Ричка, А. Робінсон, С. Соловійов, В. Татищев, П. Толочко, П. Тронько, І. Франко та ін.

У нашому дослідженні надзвичайно цінні дослідження тих учених, які, певною мірою, були ближчі за часом до тієї епохи, ті, хто мали можливість вивчити зниклі й недоступні в оригіналі сучасним дослідникам праці середньовічних учених, отців церкви, священнослужителів і письменників. У цьому ряду – Михайло Олександрович Максимович і його науковий доробок з проблем давньоруської писемності, його бачення, погляди на давньоруську мову, словесність, Бібліотеку Ярослава Мудрого.

Зіставляючи висновки М. О. Максимовича із зазначеного питання з працями інших науковців та істориків, виникає об'єктивна паралель, скажімо, з позицією і навіть манерою викладення матеріалу таких дослідників, як Бантиш-Каменський, як автор "Історії русів", Є. Болховітінов, П. Лебединцев, менше – О. Горський.

Нині в сучасній українській історичній науці існує парадоксальна ситуація: попри доволі численні згадки в працях відповідної історичної тематики щодо давньоруських бібліотек⁶, особливо це стосується найбільшої з них і найзначнішої – Біб-

ліотеки Ярослава Мудрого⁷ – ґрунтовних аналітичних досліджень киеворуських бібліотек; як явищ культури, духовності, підґрунтя, на якому формувався весь подальший вітчизняний книжний та бібліотечний процес, розвивався цілий спектр гуманітарних наукових дисциплін, зокрема бібліотекознавство, книгознавство, бібліографознавство, архівознавство, документознавство, дипломатика та інші спеціальні історичні дисципліни, є науково недослідженою проблемою. Не були об'єктами дослідження й монастирські бібліотеки домонгольського періоду. А їх вивчення, хоча б постановка питання про існування приватних князівських домашніх бібліотек, бібліотек митрополитів (не міг не мати своєї книгозбірні високоосвічений митрополит київський Іларіон), бібліотек заможних киян у давнину, допомогло розв'язати б проблеми складу фонду давньоруських бібліотек⁸. Дійти такого висновку нам дозволяє й здійснена автором цих рядків історіографія питання⁹.

Книгосховище при Софійському соборі, як нам здається, виконувало роль своєрідного колектора. З нього по єпархіях розподілялася переписана богослужбова література (П. П. Толочко вважає, що в XI ст. література переписувалася тільки в Києві). Порівняємо: в Успенському соборі (м. Владимир) книги, гроші, коштовності, тканини, церковне начиння зберігалися в теремі).

Отже, бібліотека була моделлю оточуючого давньоруського світу, світу, який її створив і за законами якого вона діяла.

Чи вівся опис книг, що надходили у великокнязівську бібліотеку? На це питання ми не знайдемо відповіді у жодному першоджерелі. Не ставилося воно досі й в жодній науковій праці. Втім, питання має принципове значення, оскільки облік є ознакою певної впорядкованості та організованості роботи бібліотеки, підставою для відповіді на інше, вельми важливе питання: скільки книг було в Бібліотеці Ярослава Мудрого і ще, теж дуже важливе: зміст її фонду (за П. П. Толочком зберігався

на хорах Софійського собору), мова написання і перекладів¹⁰.

У цьому зв'язку важливе значення мають і дослідження М. О. Максимовича в галузі давньоруської мови, на які, на жаль, свого часу, не звернули уваги провідні російські дослідники в даній сфері, не проаналізували їх у контексті розвитку культури, духовності, науки, мови. Можливо, тому на заваді стали добре відомі в науці суперечки між М. Погодіним та М. Максимовичем щодо самодостатності української нації. Він наголошував у лекції "О языке и письменности славян", що словесність є сукупністю пам'яток, в яких відбилася душа та життя народу, що словесність¹¹ породила книгу, а книга, як відомо, – бібліотеку. М. О. Максимович поступово підходить до формування своєї власної платформи поглядів на походження мови, на сутність словесності, якій надає непересічного значення у формуванні культури народу. Він визначає словесність як "памятность <...>, изустность <...>, письменность", "твори", підкреслюючи, що словесність належить народові. І далі: "звук, образ – слово, его преимущество как способ собственно человеческого <...>"¹².

Пізніше погляди М. О. Максимовича розвивають Д. С. Лихачов, зокрема в статті "Исторические предпосылки русской письменности и русской литературы", надрукованій у журналі "Вопросы истории" (1951, № 12, с. 30–54); М. Ю. Брайчевський у монографіях "Біля джерел слов'янської писемності" (К.: Наук. думка, 354 с.); "Походження Русі" (К.: Наук. думка, 224 с.); в статті "Откуда пошла славянская письменность" ("Знание – сила", 1972, № 3, с. 24–27) (спільно з С. Висоцьким) та ін.

З погляду М. Максимовича, у мововченні – живучість мови. Він розглядає її, як живий організм¹³; мова, народ живуть поруч, а наука потрібна для просвіти¹⁴. Суть науки в давнину він визначає, як процес, що полягав у спостереженні явищ і спроби привести ці спостереження в систему¹⁵.

На складне питання щодо перших навчальних посібників

на наших землях відповідає дуже просто і однозначно: "Біблія була джерелом народної просвіти"¹⁶. Біблія (і не в одному примірнику) зберігалася у фонді першої державної бібліотеки, а вона, як й інші соборні бібліотеки, ми вважаємо, була й водночас бібліотекою шкільною, оскільки книгами з її фонду як підручниками користувалися для початкового навчання (при соборі діяла початкова школа).

У М. Максимовича незвичний і несхожий на інші "вводний курс" у світ давньоруської книги, причому він навіть не виокремлює це питання. Втім, має на увазі початок писемності, зародження книжної справи в Київській Русі і, як у дійсно віруючої людини, з ним поруч завжди Бог і церква. Він пише: "вначале было слово: то есть словом создан мир (від слова – писемність, книга, бібліотека. – Н. С.) <...> потому слово составляет высокое отличие человека – общая врожденная принадлежность – потому жизнь могущественна – потому должны мы дорожить им (скоріше за все, тут має бути "нею, тобто, "жизнью". – Н. С.), усвершать дар божий. Мы словены... слава Слову". І продовжує: "слово есть мысль в явлении <...>, живая совокупность слов – язык, язык как выражение жизни народа <...>, в языке личность народа: я, язъ, азъ, потому у славян имя языка глубоко. Язык = народ"¹⁷.

Утім, М. Максимович застерігає: "все писанное составляет письменность, но не все писанное есть словесность"¹⁸. У її коло М. Максимович включає і Святе Письмо¹⁹. Уцілому ж, словесність він розглядає як "особливий світ, який треба вивчати, в якому треба обжитися і в якому нічого не можна робити без висоти загальної думки"²⁰.

У своїх записках розвиває розуміння словесності, уточнює, доповнює: "Словесность рождена народом, составляет потребность... служит выражением души и внутренней жизни народа". Словесність подібна, на думку М. Максимовича, до життя народу. Відзначаючи важливість її вивчення, він під-

креслює необхідність вивчення словесності у зв'язку з історією²¹. Тобто, перефразуючи його слова, можна стверджувати, що історія народу невіддільна від книги, а отже й бібліотек, тим більше, що саме при середньовічних бібліотеках, соборних, монастирських і створювалися скрипторії, де переписувалися книги.

Готуючись до своєї першої лекції зі словесності, М. Максимович, у вересні 1843 р. наголошує, що словесність (а отже – й книга, бібліотека. – Н. С.) є сукупністю пам'яток²². Він неодноразо підкреслює, що словесність походить від слова, а “слово есть мысль в явлении”, причому думка і слово невіддільні: “слово без мысли было б пустым звуком, бездушным трупом. Каждое слово имеет свое значение и заключает внутреннюю силу, как оболочку составляет, как зерно” (порівняємо ще раз: “Из зерна за відомих умов походить рослина...”)²³. Більше того, за М. Максимовичем, в образі слова, його “звуке и движении слиты в цельное первоначальное единство” душа й життя. Цю ж думку наполегливо він проводить і в праці “Поэзия, словесность” (заметки), написання якої припадає на 1830–1840 рр.²⁴

На жаль, М. Максимович лише обмежується цікавим висновком про три ступеня утворення мови: народна, запозичена від інших народів та мова освіченого люду²⁵. Мабуть, такий статус мада, за уявленнями М. О. Максимовича, давньоруська мова і за часів Київської Русі.

Християнсько-релігійне життя, наголошує він, було панівним; література багатою, православ'я ж захищало свою місію пером і мечем²⁶. Тобто, церква, як і великий князь, була зацікавлена в найшвидшому поширенні грамотності, книги, насамперед, безперечно, богослужбової, а отже, й пропаганди релігії; “церковнословенский яз<ык> составил основу нашего письменного языка (словенорусского), а “вхождение церковнославянского языка в народный” створювала і його “двоїстість”, багатство²⁷.

Щодо бібліотек, то М. Максимович, думається, виходив з того, що монастирські бібліотеки Давньої Русі, успадкували систему і “технологію” роботи великокнязівської бібліотеки, яка виконувала функції й митрополичої. Порівняємо нижченаведене з поясненням, даним В. М. Перетцем: “Книги монастирської бібліотеки знаходилися в спеціальному приміщенні, поряд з різницею. Приміщення світле, тепле, є столи та стільці <...>. Книги розміщено в шафах і занесено в опис <...>”. Причому існували головний опис, додатковий опис, опис книг, що прибули²⁸.

М. О. Максимович у праці “Киев явился градом великим... Вибрані українознавчі твори”²⁹ посилається на працю Є. Болховітінова “Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии”³⁰, звертаючи увагу, що “книга багата на відомості та різні додатки, складені вченими, працями митрополита Євгенія, котрий при Софійському соборі заснував бібліотеку рукописів, призначив й особливого бібліотекаря з жалуванням”³¹. Порівняємо з працями: Лебединцев П. Г. О св. Софии Киевской // Труды III-его археологического съезда в России. – К., 1878. – Т. 1; Його ж. Описание Киево-Софийского собора. – К., 1882; Його ж. София Киевская, ныне Киево-Софийский кафедральный собор. – Изд. 2-е, испр. – К., 1820; Муравьев А. Н. Киево-Софийский кафедральный собор. – К., 1869; Оглоблин Н. Н. Киево-Софийский первый на Руси кафедральный древнейший между всеми ныне существующими русскими храмами собор // Киевские епархиальные ведомости. – К., 1874. – № 8. Отд. 2. – С. 177–184; Описание Киево-Софийского собора, изданное Петербургским Император. археолог. об-ом; П. Г. Л. Описание Киево-Софийского кафедрального собора // Киев. Старина. – К., 1882; Скворцов И. М. (протоирей) Описание Киево-Софийского собора. – К., 1884; Солнцев Ф. Г. Киевский Софийский собор в “Древностях российского государства” г. 1871–87 (альбом); Шмидт Ф. И. Киевский Софийский собор // Свительник. – М.,

1913. – № 8. – С. 3–22 та ін. Та жоден з шанованих учених не дійшов висновків, які зробив М. М. Максимович. Він першим в історичній науці, зокрема бібліотекознавчій, хоч опосередковано, але вказує на ймовірну кількість читачів Бібліотеки Ярослава Мудрого: “При Софійській церкві з 1051 року був кафедральний монастир, де останнім часом бувало братії до ста чоловік”³².

Він підтримав думку Є. Болховітінова³³, що Софію Київську було побудовано на взірць Царгородської, зведеної в VI в. царем Юстиніаном.

Називаючи Ярослава “великим будівничим храму”, М. Максимович відзначаючи як надзвичайно важливу подію заснування князем “першого на Русі книгосховища народного”³⁴ цитує уривок з ПВЛ щодо Св. Софії і наводить напис, що виведений майстрами під банями храму: “Избавлением Божьим нача здатися сей Премудрости Божия храм в лето 1037”³⁵. Порівняємо: у Є. Болховітінова ця фраза продовжена далі: “благочестивым князем и самодержцем всея России Ярославом-Георгием Владимировичем. Совершился же в лето 1038”³⁶. Напис здійснено за часів реставрації храму в дусі імперської ідеології, а совість ученого не дозволила М. Максимовичу піти всупереч історичній справедливості, тому він вирішив, як нам видається, за краще, процитувати тільки першу частину викарбованого.

Порівняємо далі погляд М. Максимовича з поглядом В. Карамзіна, останній, посилаючись на Нестора, про князя Ярослава пише, як про володаря країни, який “вельма любил церковные уставы, духовных пастырей и в особенности черноризцев; не менее любил и книги божественные; велел переводить их с греческого на славянский язык, читал оныя день и ночь, многие списывал и положил в церкви Софийской для народного (підкреслено нами. – Н. С.) употреблення”³⁷.

У М. Максимовича: тільки “Он (Ярослав. – Н. С.) не “велел”, а “заставлял переводить” і не тільки “многие книги”, а й “списки с оных, для употреблення народного (підкреслено на-

ми. – Н. С.), що і було покладено в “созданном им Софийском соборе”³⁸.

Звернемо увагу на блок “книгосховище народне”. У М. О. Максимовича: мова народна, словесність народна, книгосховище народне, незважаючи на те, що Софійська бібліотека була великокнязівською. Тобто, в розпорядженні у М. О. Максимовича були якісь, нині невідомі, історичні джерела, що давали йому право наполягати на такому висновку і проводити цю думку із праці в працю.

І В. Карамзін, і М. Максимович вдаються до визначення для “народного вжитку”, не аргументуючи свій висновок, який, нам видається, дещо перебільшенням, бо за часів Київської Русі грамотними був тільки певний прошарок населення, головним чином урядовці (в тому числі дипломати), священики, члени Ярославового кола книжників, великий київський князь. Утім, і М. Карамзін на іншій сторінці своєї “Истории государства российского” наголошує, що “число грамотных людей было, звичайно, не багато”³⁹. Пізніше до цього висновку дійдуть М. Тихомиров, Д. Лихачов та ін.

М. Максимович підтримує точку зору В. Карамзіна, що шлях давньоруської країни “до науки та відомостей”⁴⁰ у спосіб набуття грамотності відкрив князь Володимир, за це його і назвали “солнцем руської Землі”⁴¹.

Спиняючися на поширенні верхнього Києва, що “сталося вже за Ярослава благовласного”, М. Максимович підкреслює зведення князем “величного храму св. Софії та монастирів Георгієвського та Іринінського”, митрополії при Софійському храмі, бо відтоді “ще більше посилилось поширення віри та просвіти книжної”, множилися монастирі та церкви⁴².

Кожна з одиниць фонду великокнязівської бібліотеки – предмет конкретного самостійного дослідження. Зберігалися у масиві й законодавчі документи. М. Максимович пише про них так: “Памятники законодательства относятся или к внутреннему

устроению государства или к внешним отношениям его с другими государствами. Последние называются дипломатическими и у нас известны под именем договоров. Что касается до первых, то по различию самого права на церковные или канонические и мирские или гражданские и они двойкі, и одни принадлежат к суду церковному, другие к мирскому или гражданському. <...>⁷⁴³. З часом ці законодавчі пам'ятки Ярослав Мудрий узагальнює в "Русской Правде"⁷⁴⁴.

Номоканон, Кормча (одиниці збереження фонду Бібліотеки Ярослава Мудрого) функціонують на київських землях, на думку М. О. Максимовича, з часів введення християнства Св. Володимиром. Ці праці були складені "еще в VI веке ученым патриархом Иоанном Схоластиком, славным царем-законодателем Юстинианом <...>". І пояснює: "Номоканон слово в слово значит закон правильный" <...> имя Кормчей (от слова Корма) взятоє с греческого слова <...>, потому в IX веке оно было обработано <...> патриархом Фотием (около 883 г.), во время которого и было переведено на словенский язык в Греции или Болгарии, откуда без сомнения он перешел в Русь. Что у нас был в действии Номоканон это видно из <...> Устава Владимирового <...> (Устав князя Владимира – единица збереження фонду Бібліотеки Ярослава Мудрого. – Н. С.), а що він у нас був перекладений на словенську мову свідчить і, як стверджує М. Максимович, чернець Зіновій, який жив у XVI ст. і з записами якого вчений був знайомий. Чернець бачив давні, судячи із робочих записів М. М. Максимовича, "Правила", написані за Ярослава.

Спинається М. Максимович і на темі "Устав и церковный суд Владимира и Ярослава", на "Уставе о церковных судах". Тут, зокрема, узагальнює, що "Введя греческий Номоканон при существующем уже судопроизводстве и по закону русскому, св. Владимиру необходимо было узаконить церковную власть для суда многих <...> мирных и определить какие дела "не подобает князям судить, ни боярину его, ни судьям". Для того он издал

особый Устав церковного суда (единица збереження Бібліотеки Ярослава Мудрого. – Н. С.), в котором сначала говорится об установленной Владимиром десятине для церкви Богородицы – потом изчисляются преступления, лица <...>⁷⁴⁵.

У І. М. Болтіна, в 1793 р.⁴⁶, пізніше в М. Максимовича були підстави думати, що великий князь її тільки відредагував у деяких статтях, щоб привести законодавство до свого часу, а склалася Руська Правда "в Києві ще до Ярослава, – мабуть за Володимира: чи від нього у нас було вже письмове законодавство церковного суду і завіти про десятини "Бѣ – бо Володимеръ любя дружину и съ ними думая о строи земленѣмь и о ратехъи установи земленемъ". Аналізує М. Максимович і давньоруські договори Олега та Ігоря, які (або їх копії) були в дипломатичному архіві Бібліотеки Ярослава Мудрого⁴⁷.

Для висвітлення питання, якою мовою писалися книги в Київській Русі, на яку мову перекладалися в Софійському скрипторії книги, характеристика киеворуської писемної школи (цьому питанню присвячено численні дослідження О. Бодяньського, С. Висоцького, Л. Жуковської, В. Німчука, О. Соболевського, І. Срезневського, О. Шахматова та ін.) безперечний інтерес становлять й історіографічні дослідження М. Максимовича. Так, Осип Бодяньський 18.02.1835 р. з Москви комплементарно пише М. Максимовичу про його місію "просветить молодое поколение, знакомить его с тайнами русского (? – Н. С.) слова"⁴⁸.

У цьому ж листі О. Бодяньський, підкреслюючи, що дуже поспішає, все-таки додає кілька рядків відносно теми, яка хвилює обох учених і є такою, що хвилює учений світ і досі, попри, здається, вже остаточну визначеність.

"Скажу, впрочем, – пише Й. Бодяньський, – что предположение мое о названии церковно-книжного языка славянским, по славянам обитавшим в Македонии, Шафарик одобрил, сказав мне, что он сам это думал прежде, но не высказывал потому, чтобы "гусей не раздражить". У нас нечего этого бояться.

Впрочем <нерозбір.; аркуш пошкоджений часом, з відірваними краями не дає можливості, на жаль, прочитати весь текст повністю > можна назвати болгарським, но только в географическом, а не народном отношении, потому что болгары, как каждый народ прежде всех приняли христианство от Византии, а были у них и богослужебные книги (вони, як відомо, й потрапили на Русь з прийняттям на її території християнства. – Н. С.)⁴⁹

О. Бодяньський припускає, що македонські слов'яни належать до сім'ї слов'янських племен, мають однакову з ними мову, що мова солунських братів, тобто мова слов'ян македонських, на яку перекладали Кирило та Мефодій Св. Писання, як на рідну мову, була їм найближчою. На думку вченого, “стало быть язык славянский и язык болгарский – одно и то же; славянский он потому называется, что им говорило славянское племя, жившее в Македонии, предков родителей Конс <тантина> и Меф <одия>, именовавшихся славянами, а болгарским по имени господствующего народа, по происхождению, южно-турецкого, уральского, признавшего язык, нравы, обычаи и т. д., покоренных им славянских племен”⁵⁰. З часом О. Бодяньський обіцяє дати підтвердження цьому своєму висновку і розгорнути свою думку.

Дуже цікаве питання: на якій же мові були написані книги в Київській Русі, на яку мову вони перекладалися в скрипторії при Софійському соборі і який був по суті складовою структурою Бібліотеки Ярослава Мудрого. Здається, М. Максимович дає таку відповідь у листуванні з М. Погодіним: “Церковно-славянский языкъ, въ его собственной, древней Кирилловской форме, какая нам показана Востоковым, по Остромирову Евангелию (1056–57) (од. зб. Бібліотеки Ярослава Мудрого. – Н. С.), есть языкъ столько же отличный и далекий от природного Великорусского наречия, сколько и от Малороссийского; ближе всего он к языкам: Болгарскому, Сербскому, Хорватскому и Хорунтанскому, с которым он составляет особый, неразрывно-ценный

отдел Славянской речи, называемый Задунайским или Югозападным <...>”⁵¹.

М. Максимович супроти думки М. Погодіна, проти того, що той ототожнює “Великорусское наречие” з церковно-слов'янською мовою і тим самим здійснює одразу “два разрива” у природній спорідненості слов'янських мов від найближчих з ним мов задунайських або південнозахідних. М. Погодін розриває і найближчу спорідненість “русских наречий, по которому Малороссийское и Великороссийское наречия, или, говоря, полнее и точнее, Южнорусский и Северорусский языки – родные братья, сыновья одной Русской речи <...> Южнорусский язык образовался еще в древнее, дотатарское время, когда Киевская Русь была представительницей Русского мира, как после татар стала Русь московская”⁵². М. Максимович схильний навіть визнати “безразличие всей Северной и Южной Руси в древнее дотатарское время, чем разрознять их и разрывать ближайшее их родство”, як то робить М. Погодін за своєю “системою”⁵³.

Продовжуючи наукову суперечку, М. Максимович як аргумент наводить думку О. Бодяньського, висловлену тим у праці “О времени происхождения славянских письмен” (1855), де той доходить висновку, “що чим далі в давнину, “тем наречия славянские ближе к себе. Это правда: но правда и то, как показывает история и новейшие основательные исследования, что при всем сродстве и сходстве, наречия эти уже историческое время существовали и отличались друг от друга теми же существенными признаками, какими и теперь, спустя тысячу лет”⁵⁴.

У лекції “О языке и письменности у славян” (1830-е), М. Максимович виділяє, розвиваючи думку, висловлену в інших працях, три ступеня утворення мови: мова народна, книжна, запозичена від інших народів, мова “просвітня, коли просвіта вливається в народ”⁵⁵.

Він підтримує думку інших учених свого часу, що мови були

роз'єднані на дві галузки: Східну та Західну. Він дає такий поділ мов: “Русский Северный и Южный, болгарский, сербский и словацкий; западно-польский, чешский и т. д. <...> будем удаляться в старину, тем ближе те языки между собой сходятся. Таким образом южнорусский (или малороссийский) язык приближается к Западу и северо-восточному. Малороссийский язык есть смесь между русским и польским”⁵⁶.

З висновками М. О. Максимовича на мовне питання не завжди можна погодитися, втім, аналіз його поглядів на цю проблему, не є темою даної статті і ми не спинятимемося на їх критиці.

Проте, незважаючи на суперечність і певний “романтизм” деяких тверджень М. О. Максимовича, відсутність посилань на конкретні джерела, його доробок у галузі давньоруської мови, висновок щодо бібліотек Київської Русі, зокрема Бібліотеки Ярослава Мудрого, здійснені на підставі глибокого вивчення значного історичного матеріалу і сьогодні цінні для сучасних досліджень тим, що є внеском в історіографію питання вивчення бібліотек Київської Русі⁵⁷.

М. О. Максимович дотримується позиції толерантності, вважаючи, що кожен народ має словесність, яка подібна життю самого народу і кожний народ відбиває в ній своє власне життя, свій ступінь розвитку, свою вагу в історії людства. Теж, саме ми можемо сказати і про бібліотеку. Отже, тим важливіше вивчати джерела, першовитоки словесності, які сягають корінням у часи киеворуської доби, в часи створення перших бібліотек та скрипторіїв.

У науковому доробку М. О. Максимовича ми не знаходимо прямої відповіді на те, якою була за концепцією, структурою, організацією, фондами Бібліотека великого київського князя; нема прямої відповіді і на характер мовної ситуації за часів його князювання, однак, доробок М. О. Максимовича цінний для висвітлення теми киеворуських бібліотек уже тим, що він

однозначно підтримує ідею існування Бібліотеки Ярослава Мудрого.

- 1 Сергійчук Л. В. До історії садиби М. Максимовича // Бібл. вісн. – 1995. – №4. – С.27–30; Пономарьов С. Михаил Александрович Максимович. – СПб., 1872. – С. 47–53.
- 2 Максимович М. А. Заметки по естествознанию. – Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі. – ІР НБУВ). – Ф. XXXII, № 380, 12 с.
- 3 Айналлов Д. В. и Редин Е. К. Древние памятники искуства Киева. Софийский собор. Златоверхо-Михайловский и Кирилловский монастыри // Тр. пед. отдела Харьковского филол. об-ва. - Вып. 6, 1899; Айналлов Д. В., Редин Е. К. Киевский Софийский собор // Зап. Император. Русского Археолог. Об-ва. - Т. 4. - Вып. 3–4. - Нов. серия. – СПб., 1890; Берлинский М. Краткое описание Киева, содержащее исторический перечень его города. – СПб., 1820; Максимович М. А. О построении и освящении киевской церкви св. Георгия // Киевлянин. – М., 1850. – Кн. 3. – Пг. – С. 66–67; Маслов С. Рукописи Софіївської кафедри в Києві // Записки Наукового товариства Тараса Шевченка. – 1906. – Т. LXXII. - Кн. 4. – С.122–140.
- 4 Солонська Н. Г. Бібліотека Ярослава Мудрого як “поле документації” та як архів епохи Київської Русі // Архіви України. – 2003. – № 1/3. – С. 107–129.
- 5 Петров С. Велики ли были монастырские библиотеки // Наука и религия. – 1988. – № 6. – С. 55.
- 6 Выписки из рукописи П. Могилы (Киево-Софийской библиотеки, № 155), I, лета 1635 месяца июля 3 дня // Киевские епархиальные ведомости. – Киев, 1862, № 7. – С. 215–21; Голубинский Е. История русской церкви, 1901; Попроцька В. Г., Солонська Н. Г. Від бібліотеки Ярослава Мудрого до Національної бібліотеки // Дивослово. – 2001. – № 10. – С. 66–69; Солонська Н. Г. Літописні джерела до історії формування бібліотеки Ярослава Мудрого // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий зб. наук. пр. Вип. 3. Джерелознавчі дисципліни. – К., 2001. – С. 209–232; Ї ж. Бібліотека Ярослава Мудрого і початок розвитку науки в Київській Русі (XI століття) // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип.13. – К.: НБУВ, 2003; Боровський Я., Івакін Г. Бібліотеки стародавнього Києва // Київ. – 1982. – Вип. 6. – С. 208–213; Васильченко В. Е. Очерк истории библиотечного дела в России. XI–XVIII века. – М.: Госиздательство культ-

- просвет. л-ры, 1948. – С. 9–12; Белов С. В. Книжность и библиотеки Руси // Сов. библиотекосведение. – 1988. – № 4. – С. 83–85; Абрамов История библиотечного дела. – М., 1980; Багатий матеріал про давні бібліотеки зібрав В. С. Іконников, який пише, що турботи стосовно збирання книг та улаштування бібліотеки в Київській Русі вже були відчутні після введення християнства, Ярослав опікується перекладом та фундацією бібліотеки (Іконников В. С. Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории. – К.: В унів. типогр., 1869. – С. 100, 645).
- 7 Толочко П. П. Бібліотека Ярослава Мудрого // Від Русі до України. – К.: Абрис, 1997; Його ж. Тайна библиотеки Ярослава Мудрого // Наука и жизнь. – 1975. – № 1. – С. 70–71 та ін. Висоцький С. Київській Софії 930 років // Укр. іст. журн. – 1967. – № 9; 133–138; Візир М. Ярославова бібліотека // Укр. культура. – 1990. – № 2. – С. 26–27 та 1990. – № 3. – С. 12–13; Солонська Н. Г. Ярослав Мудрий – державний діяч, книжник // Вісн. Книжкової Палати. – 2004. – № 5. – С. 53–57.
- 8 Солонська Н. Г. Автори книг бібліотеки Ярослава Мудрого: біографічні матеріали // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип., 2001. – С. 333–383; Щодо створення зведеного каталогу давньоболгарських джерел, які знаходилися в імовірному каталозі фонду Бібліотеки Ярослава Мудрого // Студії з архівної справи та документознавства. Т. 10. – 2003. – С. 32–37; Її ж. Збірник Святослава 1073 року як джерело для вивчення та реконструкції фонду бібліотеки Ярослава Мудрого (до 930-річчя від часу створення) // Вісн. Книжкової Палати. – 2003. – № 7-8.
- 9 Солонська Н. Г. Бібліотека Ярослава Мудрого в працях вітчизняних науковців (1918 р. – 10-ті роки ХХІ століття) // Історіографічні дослідження в Україні. Інститут історії України НАН України. – Вип. 14. – К., 2004. – С. 4–31.
- 10 Брайчевський М. Біля джерел слов'янської писемності. – К.: Наук. думка. – 354 с.; Висоцький С. О. Граффіті та спорудження Київської Софії // Укр. іст. журн. – 1966. – № 7. – С. 103–106.
- 11 Максимович М. А. Лекция 3. О языке и письменности славян. – IP НБУВ. – Ф. 32, 394, с. 18. (11).
- 12 Максимович М. От первых лекций 1834. Записи для лекций по словесности, 1834, 1843. – IP НБУВ, ф. ХХХІІ, 389, с. 2.
- 13 Там само.
- 14 Там само. – С. 3.
- 15 Там само. – С. 4.
- 16 Там само. – С. 5.
- 17 Там само. – С. 5, зв.

- 18 Там само. – С. 6; Козырев А. В. Древнерусская образованность и школа до татаро-монгольского ига. – М., 1948. – 16 с.; Євангеліє-апракос в Давній Русі замінювало собою бібліотеку, а покажчики в євангеліях слугували каталогами
- 19 Там само. – С. 8.
- 20 Там само. – С. 8. зв.
- 21 Там само. – С. 9.
- 22 Там само. – С. 9 зв.
- 23 Там само. – С. 26.
- 24 Максимович М. Поэзия, словесность (заметки). 1830–1840 pp. – IP НБУВ, ф. ХХХІІ, №398.
- 25 Максимович М. Лекция 3. О языке и письменности у славян. 1830-е г. – IP, ф. ХХХІІ, 394.
- 26 Максимович М. Поэзия, словесность” (заметки). 1830–1840 pp. – IP НБУВ, ф. ХХХІІ, №398. – С. 13 зв.
- 27 Там само.
- 28 Перетц В. М. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киеве. 30 мая – 10 июня 1915 года. С приложением описания древних рукописей и старопечатных книг Киево-Выдубецкого монастыря. – К., 1916. – С. 179.
- 29 Максимович М. О. Киевъ явился градом великимъ. Выбрані українськ. твори. – К., 1994. – С. 62.
- 30 Митрополит Евгений (Болховитинов) Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии. – К., 1825; Митрополит Євгеній Болховітінов Описание Киево-Софийского собора. Глава I // Митрополит Євгеній Болховітінов. Выбрані праці з історії Києва. – К., 1995. – 484 с.
- 31 Там само. – С. 62, посилання.
- 32 Максимович М. О. Киевъ явился градом великим. Выбрані українськ. твори. – К., 1994. – С. 64.
- 33 Там само. – С. 47.
- 34 Там само. – С. 64.
- 35 Там само. – С. 99.
- 36 Там само. – С. 60.
- 37 Карамзин В. История государства российского. – С. 15.
- 38 Максимович М. История древней русской словесности. Книга первая. – К.: В ун. типографии, 1839. – С. 250; Його ж. Собр. соч. Т. 1. Отдел исторический. – К., 1876. – С. 119.
- 39 Карамзин В. История государства российского. – С. 152.
- 40 Там само.
- 41 Максимович М. Собр. соч. Т. 1. Отдел исторический. – К., 1876. – С. 119.
- 42 Максимович М. О. Киевъ явился градом великим. Выбрані українськ.

- знавчі твори. – К., 1994. – С. 33, 61; Його ж. Обозрение старого Киева. Собр. соч. Т. II. – К., 1877; Його ж. Собр. соч. Т. 2. – К., 1877.
- 43 Максимович М. Главы о памятниках государства русского. Заметки. 1830-е годы. – Ф. XXXII, № 409.
- 44 Ланге Н. И. Исследования об уголовном праве в Русской Правде. – СПб., 1860; Лихачев Д. С. Историография Русской Правды и происхождение ее редакций. Пособие для изучения Русской Правды”. – М., 1953; Максимейко М. Опыт критического исследования Русской Правды. Вып. 1. – Харьков, 1914; Материалы к изучению истории государства государства и права СССР. “Русская Правда”. – М., 1962. – 104 с.; Памятники древнерусского канонического права XI–XV вв. Ч. 1. Русская историческая библиотека. Т. I–II. – СПб., 1908; Тихомиров М. Н. Исследование о Русской Правде. – М.; Л., 1941; Історія держави і права України: Хрестоматія. – К., 1996; Памятники русского права Киевского государства. Вып. 1. – М., 1952. – С. XI; Солонська Н. Г. Роль ВУАН та Михайла Грушевського у виданні тексту “Руської Правди” // Рукописна та книжкова спадщина / Інститут рукопису. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2004. Вип. 8.
- 45 Максимович М. Главы о памятниках государства русского. Заметки. 1830-е годы. – Ф. XXXII, № 409. – С. 2.
- 46 Болтин И. Краткие замечания генерал-майора Болтина на первый том Истории кн. Щербатова, СПб. – 1793.
- 47 Максимович М. Главы о памятниках государства русского. Заметки. 1830-е годы. – Ф. XXXII, № 409. – С. 6, 7.
- 48 ІР НБУВ. – Ф. XXXII, 89, с. 2.
- 49 Там само.
- 50 Там само.
- 51 Там само.
- 52 Там само.
- 53 Максимович М. Науки. Письмо второе проф. Максимовича к М. Погодину. – Б.г., Б.и., с. 85.
- 54 Там само. – С. 252.
- 55 ІР НБУВ. – Ф. XXXII, 394.
- 56 Там само.
- 57 Максимович М. Откуда идет Русская земля, по сказанию Несторовой повести и по другим старинным писаниям русским. – К., 1837. – С. 105.